

Щупак Ігор Якович,

*кандидат історичних наук, учитель-методист,
директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума»,
Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні»,
головний редактор видавництва «Прем'єр»*

ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ

**Програма факультативного курсу / елективного курсу / курсу за вибором
для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів**

Дніпропетровськ

2015 р.

УДК 94(477)(=411.16)(4)''1939/45''
ББК 63.3(0=Евр.),63.3(2),63.3(4Укр.)
Щ96

**Схвалено комісією з історії Науково-методичної ради
з питань освіти Міністерства освіти і науки України
для використання у загальноосвітніх навчальних закладах**

(Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти №141/12–Г–469 від 25.03.2014)

Щупак І.Я.

Щ96 ІСТОРИЯ ГОЛОКОСТУ: Програма факультативного курсу / елективного курсу / курсу за вибором для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. – Дніпропетровськ: Інститут «Ткума», 2015. – 12 с. – вид. 2-ге. ISBN 978-966-383-531-0

У програмі визначені теми та зміст основного навчального матеріалу з проблем міжнаціональних відносин та «національного питання» в країнах Європи наприкінці XIX – у XX ст., історії євреїв та передумов Голокосту в контексті всесвітньої історії та історії України. Дана програма розрахована на 17 навчальних годин, проте вона не передбачає жорсткого поурочного поділу, а окреслює необхідний навчальний матеріал, на основі якого відбувається розвиток історичного мислення учнів.

У програмі наведена основна наукова, навчальна література, документи до курсу в цілому, а також література до окремих тем, включно з інтернет-ресурсами.

Програма може слугувати базовою для факультативного курсу, спеціального курсу, курсу за вибором для старших класів загальноосвітніх навчальних закладів з історії Голокосту, проблем міжнаціональних відносин і толерантності, а також бути корисною під час вивчення відповідних тем у курсах всесвітньої історії та історії України, суспільствознавчих навчальних предметів.

**УДК 94(477)(=411.16)(4)''1939/45''
ББК 63.3(0=Евр.),63.3(2),63.3(4Укр.)**

© Щупак І.Я., 2015.

© Український інститут вивчення Голокосту
«Ткума» («Відродження»), 2015.

© «Ліра», 2015.

ISBN 978-966-383-531-0

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Побудова в сучасній Україні громадянського суспільства, прагнення до європейської інтеграції передбачає ствердження демократичних цінностей, протидію будь-яким проявам ксенофобії та насильства, первинність прав і свобод людини, у першу чергу – права на життя. Важливим чинником реалізації цього гуманітарного вектору є формування у громадян України історичної свідомості на основі осягнення уроків історії, у тому числі – уроків Голокосту, однієї з найбільших трагедій людства.

Історія Голокосту, історія євреїв України розглядається в контексті європейської та світової історії, як важлива складова європейської історичної пам'яті.

Разом з тим, «єврейське питання» на українських теренах, нацистський геноцид щодо євреїв під час Другої світової війни варто розглядати в контексті міжнародних відносин, що формувались на території України, з огляду на національний розвиток інших народів. Історія України містить тривалі часи добросусідського міжнародного існування, у тому числі – українсько-єврейського. Проте у ХХ столітті країна зазнала чимало національних трагедій, серед яких – Голодомор українського народу, головними жертвами якого стали українські селяни, а разом з ними гинули від штучно організованого голоду росіяни, білоруси, євреї, болгари, німці тощо. Страшними сторінками новітньої історії України стали українсько-польський конфлікт та Волинська трагедія; депортація кримських татар, що стала фактично актом геноциду проти цього народу. Спроби компаративного аналізу цих історичних подій та явищ на основі сучасної методології можуть дати вчителю та учням чималий матеріал, що має великий освітній та виховний потенціал.

Україна зазнала величезних людських втрат під час Другої світової війни, мільйонних жертв цивільного населення, представників різних верств населення та різних національностей – українців, поляків, росіян, євреїв, ромів (циган) та інших. З майже шести мільйонів європейських євреїв, знищених нацистами та їх поплічниками у ході «остаточного вирішення єврейського питання», близько 1,5 мільйона були українськими євреями. Безумовно, вивчення полікультурної історії України неможливе без розгляду цієї сторінки історії, що, зокрема, відповідає сучасним рекомендаціям Ради Європи.

Трагедія Бабиного Яру стала одним із найвідоміших символів Катастрофи європейського єврейства. Події Голокосту, масові вбивства, знецінення людського життя вплинули на загальну атмосферу в українському суспільстві, позначились на багатьох подіях історії України, зокрема, на українсько-польському конфлікті на Волині та в Галичині.

Важливим моральним уроком історії Голокосту є подвиг українців – Праведників народів світу, які з ризиком для власного життя та життя своїх рідних, дітей рятували євреїв від нацистського геноциду.

Поступово Голокост стає складовою українського історичного дискурсу, в чому позитивну роль відіграла українська держава. Україна стала першою державою на пострадянському просторі, яка включила питання історії Голокосту до державних програм для загальноосвітніх шкіл із всесвітньої історії та історії України. Відповідні матеріали знайшли відображення у шкільних підручниках історії.

Проте рамки шкільної програми та існуючих підручників історії не в змозі всебічно розглянути проблеми Голокосту та головне – його історичні уроки. Вирішенню цього завдання сприятиме дана Програма.

Головними цілями вивчення історії Голокосту в школі є наступне.

- сприяння формуванню знань багатокультурної історії України, уявлень про міжнаціональні відносини та важливі аспекти історії різних народів України, в тому числі єврейського народу.
- вивчення історії Голокосту в контексті історії України та всесвітньої історії, розвиток історичного мислення учнів, яке передбачає загальне розуміння історичного процесу в його різноманітності й суперечності, застосування історичних знань і набутих умінь;
- сприяння формуванню національної самосвідомості та історичної пам'яті, усвідомлення значення уроків історії для сьогодення, виховання в учнів загальнолюдських духовних ціннісних орієнтацій, сприйняття ідей гуманізму та демократизму, патріотизму та толерантності, взаєморозуміння між народами на основі особистісного усвідомлення досвіду історії.

Дана програма розрахована на 17 навчальних годин, проте вона не передбачає жорсткого поурочного поділу, а окреслює необхідний навчальний матеріал, на основі якого відбувається розвиток історичного мислення учнів. Такий підхід надає більшої свободи вчителю, дозволяє гнучкіше розподіляти навчальний матеріал, обирати оптимальні форми й методи навчання.

Кіл-ть годин	Тема, урок	Зміст навчального матеріалу
1	ТЕМА 1. Національний розвиток народів Європи, «єврейське питання» у країнах Європи наприкінці XIX – на початку XX ст.	Національний розвиток та пробудження національної самосвідомості народів Європи наприкінці XIX – на початку XX ст. Становище євреїв у країнах Європи. Релігійні, економічні, соціально-психологічні передумови антисемітизму. Націоналізм. Расова теорія: Гобіно, Х. Чемберлен. Передумови формування антисемітизму. Формування політичного антисемітизму. «Справа Дрейфуса». Зародження сіонізму. Т. Герцль. Перший сіоністський конгрес.
1	ТЕМА 2. Євреї у Росії та Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Національні трагедії у першій третині XX ст.	Національна політика царизму та соціально-економічне становище євреїв у Російській імперії, на українських теренах. Антиєврейські погроми та їх передумови. «Справа Бейліса». Геноцид вірменського народу 1915 р. Передумови участі національних меншин та євреїв у революційному русі в Росії. Євреї у радянській Росії. Євреї під час революції на території України. Доля народів України під час Голодомору 1932-1933 рр. «Національний вимір» масових репресій в СРСР у 1930-х рр.
1	ТЕМА 3. Фашизм і нацизм. Євреї у Німеччині	Витоки фашизму й нацизму, їх сутність. Нацистська расова теорія. Антисемітизм як складова нацистської ідеології. Прихід нацистів до влади в Німеччині. Етапи нацистської антиєврейської політики у 1933–1939 рр. Становище євреїв у країнах – союзниках нацистської Німеччини. Становище євреїв у країнах західної демократії. Проблема єврейських біженців.
1	ТЕМА 4. Початок Другої світової війни. «Національне питання» та євреї Європи у 1939 – 1941 рр.	Напад Німеччини на Польщу. Антиєврейська політика в окупованій нацистами Польщі. Особливості антиєврейської політики в країнах Європи. Посилення радикального націоналізму в національних рухах європейських країн.
2	ТЕМА 5. Нацистське «остаточне вирішення єврейського питання».	Нацистський геноцид щодо євреїв у Європі. Нарада у Ванзеї та її рішення. Організація знищення євреїв Європи. Гетто. Концтабори. Табори смерті (центри знищення). Діти в гетто й таборів. Подвиг Януша Корчака. Голокост у країнах – союзниках Німеччини. Становище євреїв у Нідерландах, Данії. Рауль Валленберг. Ставлення США, Великої Британії, СРСР до нацистського геноциду щодо євреїв. Голокост на території України. Розчленування території України та особливості геноциду євреїв у різних регіонах України. Трагедія Бабиного Яру. «Україна без євреїв»: знищення єврейського населення в Україні. Геноцид щодо ромського (циганського) населення та інших жертв нацизму.

Кіл-ть годин	Тема, урок	Зміст навчального матеріалу
3	<p>ТЕМА 6. Міжнаціональні відносини під час Другої світової війни на території України. Опір нацистському геноциду</p>	<p>Українці та євреї. Праведники народів світу. Нацистська антисемітська пропаганда в Україні: розпалювання міжнаціональної ворожнечі, залякування населення. Ставлення українського населення до нацистського геноциду щодо євреїв. Український визвольний рух, ОУН, УПА і «єврейське питання». Рятівники євреїв («Праведники народів світу») в Україні. Митрополит Андрей Шептицький, бл. Омелян Ковч, родина Глаголевих. Історія рятування родини Арона Вайса.</p> <p>Єврейський опір на окупованій території Європи. Проблема визначення сутності єврейського опору; виживання за умов нацистського геноциду. Повстання в гетто і концтаборах. Участь євреїв у Русі Опору в Європі.</p> <p>Внесок євреїв СРСР у перемогу над ворогом. Євреї у Червоній армії та арміях країн антигітлерівської коаліції. Діяльність Єврейського Антифашистського Комітету (ЄАК) у роки війни. Участь євреїв у партизанському і підпільному русі на окупованій території України.</p>
2	<p>ТЕМА 7. Тоталітарні режими, Голокост, міжнаціональні конфлікти і національні трагедії в Європі в середині ХХ ст.</p>	<p>Міжнаціональні конфлікти в Східній Європі. Тоталітаризм та «національне питання» на теренах Східної Європи. Зростання радикально-націоналістичного руху в Європі. Вплив на міжнаціональні конфлікти репресивної політики тоталітарних режимів, політичної боротьби та визвольного руху бездержавних народів. Міжнаціональні конфлікти, «етнічні чистки» на Балканах та в інших регіонах Європи.</p> <p>Національні трагедії на теренах України. Передумови українсько-польського конфлікту; масові вбивства поляків та українців Галичини та Холмщини. Волинська трагедія. Депортація кримських татар. Знецінення людського життя в ході Голокосту, воєн, масових репресій та вплив цих чинників на характер міжнаціональних конфліктів на території України.</p>
3	<p>ТЕМА 8. Світ після Голокосту</p>	<p>Нюрнберзький процес. Євреї у країнах Європи. Суд над нацистськими злочинцями – суд Історії. Антиєврейські погроми в Польщі. Євреї у західноєвропейських країнах. Алія (еміграція євреїв до Палестини).</p> <p>Утворення Держави Ізраїль. Проблема державотворення єврейського народу в контексті міжнародних проблем після закінчення Другої світової війни. Позиція західних держав, СРСР, ООН. Роль українських дипломатів у прийнятті рішень щодо утворення Держави Ізраїль. Утворення Держави Ізраїль та початок арабо-ізраїльської війни. Витоки близькосхідної проблеми.</p> <p>Євреї в СРСР та Україні. Україна після Голокосту. Політика державного антисемітизму в СРСР. Антисемітські процеси.</p>

Кіл-ть годин	Тема, урок	Зміст навчального матеріалу
3	ТЕМА 9. Уроки Голокосту	<p>Осмислення проблем Голокосту та його уроків у сучасному світі. Філософське, релігійне, соціально-психологічне осмислення Голокосту та уроки історії. Проблеми геноциду, расизму й ксенофобії у сучасному світі. Близькосхідний конфлікт, Ізраїль та проблеми сучасного антисемітизму. Заперечення Голокосту.</p> <p>Вивчення історії Голокосту. Місце Голокосту в контексті європейської історії. Стокгольмський міжнародний форум 2000 р. з проблем Голокосту.</p> <p>Вивчення історії Другої світової війни та Голокосту в загальноосвітніх школах та вишах за умов сучасної війни проти України. Голокост в українській історіографії.</p> <p>Голокост та інші геноциди у ХХ ст.: геноцид вірмен 1915 р., депортація кримських татар, геноциди у Камбоджі, Руанді, Дарфурі.</p> <p>Уроки Голокосту та міжнаціональні відносини в Україні. Єврейське національно-культурне відродження та міжнаціональні відносини в незалежній Україні.</p> <p>Усвідомлення уроків Голокосту, геноцидів, воєн та міжнаціональних конфліктів для протидії всім формам ксенофобії в сучасній Україні, для міжнаціонального порозуміння в суспільстві та формування атмосфери толерантності.</p>
Разом 17 годин		

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНА НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / К. Беркгоф; авторизований переклад з англ. – К.: Критика, 2011.
2. Бердяев Н. Христианство и антисемитизм. Религиозная судьба еврейства / Н. Бердяев // Дружба народов. – 1989. – №10; інші видання.
3. Гилберт М. Атлас по истории еврейского народа / М. Гилберт. – Иерусалим: Библиотека-Алия, 1993.
4. Друга світова війна в історичній пам'яті України (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [Упорядники: Л. Герасименко, Р. Пилявець] – К. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010.
5. Єврейська цивілізація: Оксфордський підручник з юдаїки / За ред. М. Гудмена: у 2 т. / Пер. з англ. – К.: Дух і літера; Дніпропетровськ: Центр «Ткума», 2012.
6. Катастрофа і опір українського єврейства (1941–1944): Нариси з історії Голокосту і Опору в Україні. – К.: Національна Академія наук України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 1999.
7. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / П.-Р. Магочій / Пер. з англ. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012.
8. Михман Д. Историография катастрофы. Еврейский взгляд: Концептуализация, терминология, подходы и фундаментальные вопросы / Д. Михман. – Днепропетровск: Ткума, 2005.
9. Нариси з історії та культури євреїв України. Видання друге. – К.: Дух і Літера, 2008.
10. Польш Д. Знищення українських євреїв за німецької військової адміністрації і в рейхскомісаріаті «Україна» / Д. Польш // Шоа в Україні. Історія, свідчення, увічнення / за ред. Р. Брендона та В. Лауер; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2011.
11. Проблеми історії Голокосту: Науковий журнал. – Дніпропетровськ: Ткума, 2005 – 2013. – Вип. №№ 1 – 6.
12. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталіним: монографія / Т. Снайдер. – К.: Грані-Т, 2011.
13. Щупак І. Трагедія євреїв України // Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси. / І. Щупак. – К.: Ніка-Центр, 2012. – С. 402-424, 448–456.

ОСНОВНА НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

1. Брухфельд С., Левин П.А. Передайте об этом детям вашим... История Холокоста в Европе 1933 – 1945 / С. Брухфельд, П. А. Левин / Правительство Швеции. Проект «Живая история». – М.: «Текст», 2000.
2. Елисаветский С.Я. История еврейского народа: Курс лекций: Учебное пособие. / С.Я. Елисаветский. – К., 2000.
3. Дискримінація, расизм, ксенофобія, антисемітизм: історія, сьогодення і шляхи подолання: Навч. посібник. – К. – Дніпропетровськ: НПУ ім. М. Драгоманова, Центр «Ткума», 2011.
4. Кабанчик И.Б. Евреи в Украине. Учебно-методические материалы (приложение к курсам «История Украины» и «Всемирная история») / И.Б. Кабанчик. – Львов, 2004.
5. Кабанчик І.Б. Історія скорботи та героїзму: Методичний посібник з історії Голокосту для вчителів загальноосвітніх шкіл / І.Б. Кабанчик. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума», Запоріжжя: Прем'єр, 2004.
6. Чужого горя не буває: людський вибір під час Голокосту і Пораймосу // Разом на одній землі. Історія України багатокультурна: навч. посібн. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – С. 166 – 176.
7. Щупак І. Всесвітня історія: мультимедійний підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – Частина 1. Друга світова війна. – Київ: ТМ «Розумники»; Дніпропетровськ: Інститут «Ткума», 2014.
8. Щупак І. Всесвітня історія. Новітній період (1939 – 2011 рр.): підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закладів / І. Щупак. – Запоріжжя: Прем'єр, 2011.
9. Щупак І.Я. Голокост в Україні та уроки толерантності: чому ми вивчаємо Голокост? –

Електронний мультимедійний посібник. / І.Я.Щупак. – Дніпропетровськ – К.: Центр «Ткума», 2007.

10. Щупак І.Я. Голокост в Україні: пошуки відповідей на питання історії: Навчальний посібник для старших класів серед. загальноосвіт. навч. закладів / І.Я.Щупак. – Дніпропетровськ: Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», 2015. – (3-тє вид.)

11. Щупак И. Евреи в Украине: вопросы истории и религии с древнейших времен до Холокоста. – Учеб. пособие для уч-ся старш. кл. сред. общеобразоват. учеб. заведений / И. Щупак. – Днепропетровск: Украинский институт изучения Холокоста «Ткума», 2015. – (3-е изд.)

12. Щупак И. Ксенофобия и толерантность. Уроки Холокоста и гуманизм. – Электронное мультимедийное пособие / И.Я.Щупак. – Дніпропетровськ – К., Центр «Ткума» 2008.

ДОКУМЕНТИ

1. Варшавское восстание 1944 в документах из архивов спецслужб. – Варшава – Москва, 2007.

2. Возрождение памяти: воспоминания свидетелей и жертв Холокоста. – Вып. №№ 1 – 5. – Днепропетровськ: Центр «Ткума», ЧП «Ли́ра», 2008 – 2011.

3. Гон М. Голокост на Рівненщині (Документи та матеріали) / М. Гон. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума»; Запоріжжя: Прем'єр, 2004.

4. Жизнь и смерть в эпоху Холокоста: Свидетельства и документы / Ред.-сост. Б. Забарко. – Кн. 1 – 3.. – К.: Дух і Літера, 2007 – 2008.

5. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adm.km.ua/index1.php?link=231>. – Назва з екрану.

6. Круглов А.И. Трагедия Бабьего Яра в немецких документах / А.И.Круглов. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Ли́ра», 2011.

7. Круглов А.И. Без жалости и сомнения. Документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941–1944 гг / А.И.Круглов. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; «Ли́ра», 2008 – 2010. – Ч. 1–4.

8. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади: Збірник документів / Автори-упорядники О.В. Касьянов і Н.В. Киструська. – Дніпропетровськ: Герда, 2010.

9. Праведники народов мира / Яд Вашем. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www1.yadvashem.org/yv/ru/righteous/intro.asp> – название с экрана.

10. Резолюция 60/7 «Память о Холокосте»: принята на 42-м пленарном заседании Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 01 ноября 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_e18 – Название с экрана.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

до теми 1. Національний розвиток народів Європи, «єврейське питання» у країнах Європи наприкінці XIX – на початку XX ст.

та теми 2. Євреї у Росії та Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Національні трагедії у першій третині XX ст.

1. Будницкий О.В. Российские евреи между красными и белыми (1917-1920) / О.В. Будницкий. – М.: РОССПЭН, 2006.

2. Гон М.М. Из кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939) / М.М. Гон. – Рівне: Волинські обереги, 2005.

3. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993.

4. Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха «хмельничины») / Исслед., пер. и ком. С.Я.Борового. – Москва: Гешарим, 1997; Иерусалим, 5757.

5. Кабанчик И.Б Зарубки на памяті / И.Б. Кабанчик. – Днепропетровск: Ли́ра, 2013.

6. Кричевский Л. Евреи в аппарате ВЧК-ОГПУ в 20-е годы / Л. Кричевский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oko-planet.su/history/historysng/page,1,136869-razvenchanie-mifa-krichevskiy-lyu-evrei-v-apparate-vchk-ogpu-v-20-e-gody.html>. – Назва з екрану.

7. Лесков Н. Еврей в России: Несколько замечаний по еврейскому вопросу / Н. Лесков. – М.:

Книга, 1990.

8. Орлянский С.Ф. Из истории евреев Украины: Сборник статей / С.Ф. Орлянский. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лири», 2011. – Вып. 6.
9. Орлянский С.Ф. Из истории евреев Украины: Сборник статей / С.Ф. Орлянский. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лири», 2013. – Вып. 7.
10. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій: Науково-популярне видання / І. Рева. – Дніпропетровськ: Видавництво «Свідлер А.Л.», 2013.
11. Феллер М.Д. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них / М.Д. Феллер. – Дрогобич: Відродження, 1994.
12. Шаповал Ю.І. Євреї в керівних органах ГПУ / НКВД України в 1920 – 1930-ті роки / Ю.І. Шаповал // Шаповал Ю.І. Торкнутись історії. – К. – Дніпропетровськ: Парламентське видавництво, «Лири», «Ткума», 2013. – С. 201 – 235.

До теми 3. Фашизм і нацизм. Євреї у Німеччині;

**теми 4. Початок Другої світової війни. «Національне питання» та євреї Європи
у 1939 – 1941 рр.;**

теми 5. Нацистське «остаточне вирішення єврейського питання»;

**теми 6. Міжнародні відносини під час Другої світової війни на території України. Опір
нацистському геноциду.**

1. Альтман И.А. Холокост и еврейское Соппротивление на оккупированной территории СССР / И.А. Альтман. – М.: Фонд «Холокост», 2002.
2. Арад И. Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941 – 1945) / И. Арад. – Днепропетровск: Центр «Ткума»; ЧП «Лири ЛТД»; Москва: Центр «Холокост», 2007. – Тт. 1, 2.
3. Винокурова Ф.А. Евреи Винниччины в период Второй мировой войны. Малоизвестные документы и новые интерпретации. В 3-х тт. / Ф.А. Винокурова. – Винница: Антекс, 2000.
4. Винокурова Ф.А. Єврейський опір у контексті особистісного вибору: документальні свідчення, інтерпретації, роздуми / Ф.А. Винокурова // Проблеми історії Голокосту. – 2013. – № 6. – С. 26–58.
5. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. В'ятрович. – Львів: Видавництво «Мс», 2006.
6. Гриневич В. Євреї Західної України напередодні Голокосту / В. Гриневич // Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 – червень 1941 рр. – К. – Дніпропетровськ: Видавництво «Лири», 2012. – С. 290 – 301.
7. Грицак Я. Українці в антиєврейських акціях у роки Другої світової війни / Я. Грицак. // Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Стара історія на новий лад. Історичні есеї. – К.: Критика, 2011.
8. Грицак Я. Голокост / Я. Грицак // Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї / Я. Грицак. – 3-тє вид., доп. – К.: Грані-Т, 2011. – 248 с. (Серія De Profundis). – С. 118 – 135.
9. Дебуа П. Хранитель спогадів. Кривавими слідами Голокосту / П. Дебуа. – К.: Дух і літера, Центр «Ткума», 2011.
10. Єврейський опір в Україні в період Голокосту: Збірник наукових статей / За ред. М.І. Тягло. – Дніпропетровськ, 2004.
11. Запорізький рахунок Великій війні. 1939 – 1945 / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський [та ін.]; Ф.Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя: Просвіта, 2013.
12. Касьянов Г. Идеология ОУН: историко-ретроспективный анализ / Г. Касьянов // Український історичний журнал. – 2004. – №1.
13. Ковба Ж. Людяність у безодні пекла / Ж. Ковба. – К.: Центр «Ткума», Дух і літера, 2009.
14. Круглов А.И. Хроника Холокоста в Украине / А.И. Круглов. – Днепропетровск – Запорожье, 2004.

15. Левитас И. Праведники Бабьего Яра: сборник научных трудов / И. Левитас. – К.: Еврейский совет Украины : Фонд «Память Бабьего Яра», 2001.
16. Ляховицкий Ю.М. Попранная мезуза («Книга Дробицкого Яра»): Свидетельства, факты, документы о нацистском геноциде еврейского населения Харькова в период оккупации. 1941 – 1942 / Ю.М. Ляховицкий. – Харьков: Основа, 1991. – Вып. 1.
17. Нахманович В.Р. Бабин Яр. Історія. Сучасність. Майбутнє? (Роздуми до 70-річчя кийівської масакри 29-30 вересня 1941 р.) / В.Р. Нахманович // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 105–121.
18. Нахманович В.Р. Буковинський курінь і масові розстріли євреїв Києва восени 1941 р. / В.Р. Нахманович // Український історичний журнал. – 2007. – № 3. – С. 76–97.
19. Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(б) у 1940 – 1942 роках / І.К. Патриляк. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004; Інститут історії України НАН України, 2004.
20. Шайкан В.О. Злочинна діяльність українських колаборантів у роки Другої світової війни / В.О. Шайкан // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2003. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 263–272.
21. Щоденник Львівського гетто: спогади рабина Давида Кахане / упоряд. Ж. Ковба. – 2-е вид. – К.: Дух і літера, 2009.

До теми 7. Тоталітарні режими, Голокост, міжнаціональні конфлікти та національні трагедії в Європі в середині ХХ ст.

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арендт; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002.
2. Варфоломеева А. Депортация крымских татар: факты и воспоминания [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epochtimes.com.ua/ru/ukraine/society/deportatsiya-krymskikh-tatar-fakty-i-vospominaniya-110056.html>. – Название с экрана.
3. Волинська трагедія: Україна і Польща не готові визнати провину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.volynnews.com/news/policy/volynska_trahediya_ukrayina_i_polshcha_ne_hotovi_vyznaty_provynyfoto/. – Назва з екрану.
4. В'ятрович В.М. Друга польсько-українська війна. 1942 – 1947 / В.М. В'ятрович. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011.
5. В'ятрович В. Polish-Ukrainian relations in the 1940's. Proposal for a historical discussion. Польсько-українські стосунки в 1940-х. Пропозиція історичної дискусії / В. В'ятрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.willzuzak.ca/tp/ukrainophobia/viatrovych20130225Himka.html>. – Назва з екрану.
6. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Стара історія на новий лад. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2011.
7. Депортація кримських татар. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Month=05&Day=18>. – Назва з екрану.
8. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-ті – 1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії / О. Зайцев. – К.: Критика, 2013
9. Ільюшин І. Українсько-польський міжнаціональний конфлікт часів Другої світової війни в суспільній свідомості і колективній пам'яті: стереотипи та історичні факти / І. Ільюшин // Сучасні дискусії про Другу світову війну: Збірник наукових статей та виступів українських та зарубіжних істориків. – Львів: ЗУКІЦ, 2012.
10. Ільюшин І. Важка українсько-польська історична спадщина / І. Ільюшин // І. – Число 74. 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n74texts/Ilyushyn_Vazhka_spadschyna.htm. – Назва з екрану.
11. Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог / Я. Куронь. – К.: Дух і Літера. – 2012.
12. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943 – 1947 рр. / Г. Мотика / Авторизований пер. з пол. А. Павлишина, післямова д.і.н. І. Ільюшина – К.: Дух і Літера, 2013.
13. Патриляк І.К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939 – 1960 рр.) / І.К. Патриляк / Центр досліджень визвольного руху. –

Львів: Часопис, 2012.

14. Піркало С. Історик Тімоті Снайдер: «Україна була найбільш смертоносним місцем». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/27/28005/>. – Назва з екрану.
15. Портнов А. Історії для домашнього вжитку: Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті / А. Портнов. – К.: Критика, 2013.
16. Портнов А. Концепції геноциду та етнічних чисток: західні наукові дискусії і місце в них українських сюжетів / А. Портнов. // Україна Модерна. – 2008. – №13.
17. Портнов А. Зачароване коло національних історій (Розмова з Якубом Маймуркем, 12 липня 2013) // Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/zabuti-zertvy-viyny/780-andrii-portnov-zacharovane-kolo-natsionalnykh-istorii-rozmova-z-yakubom-maimurkem-12-lypnia-2013>. – Назва з екрану.
18. Радаева Я.Г. Военно-политические конфликты XX века в освещении современной сербской и хорватской школьной литературы (на примере сербо-хорватских отношений) / Я.Г. Радаева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hse.ru/data/2013/12/08/1339539111/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0_%D0%92%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82%D1%8B%20XX%20%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0_28.11.2013.pdf – Название с экрана.
19. Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах: Поляки, євреї та українці, 1919–1945 / Ш. Редліх; видання друге ; перекл. з англ. – К.: Дух і Літера, 2007.
20. Сербін Р. Концепція злочину-геноциду Рафаеля Лемкіна та його аналіз українського геноциду / Р. Сербін // Raphael Lemkin: Soviet Genocide in Ukraine. Article in 28 Language. Editor Roman Serbin, compliter Olesis Stsiuk. – Kyiv: Maisternia Knyhy, 2009.
21. Романенко С.А. Между национальной и пролетарской диктатурой (Милан Недич – Дража Михайлович – Анте Павелич – Йосип Броз Тито) / С.А. Романенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://srbija.narod.ru/Romanenko.html>. – Название с экрана.
22. Страсті за Бандерою: статті та есеї / упоряд.: Т.С. Амар, І. Балинський, Я. Грицак. – 2-ге вид., б. зм. – К.: Грані-Т, 2011.
23. Тернон І. Размышления о геноциде / И. Тернон [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrighs.ru/text/b8/Chapter5.htm>. – Название с экрана.

До теми 8. Після Голокосту

1. Адорно Т. В. Негативная диалектика. / Т. Адорно – М.: Научный мир, 2003.
2. Бенбасса Э. История евреев Франции. / Э. Бенбасса – М.: Мосты культуры, 2004.
3. Государство Израиль. Алия / Электронная еврейская энциклопедия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/article/11732>. – Название с экрана.
4. Гофман И. Нюрнберг предостерегает. / И. Гофман – К.: Век, 2005.
5. Дубнов С.М., Динур Б.-Ц. Две концепции еврейского национального возрождения. / С.М. Дубнов, Б.-Ц. Динур – Иерусалим: Библиотека-Алия, 1981.
6. Костырченко Г.В. Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм / Г.В. Костырченко. – М.: Международные отношения, 2001.
7. Костырченко Г.В. Сталин против «космополитов». Власть и еврейская интеллигенция в СССР / Г.В. Костырченко. – М.: РОССПЭН, 2009.
8. Костырченко Г.В. Тайная политика Хрущёва: власть, интеллигенция и еврейский вопрос / Г.В. Костырченко. – М.: Международные отношения, 2012.
9. Тельман И. Как украинский дипломат Израиль создавал / И. Тельман [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://jewish.kiev.ua/news/4040/>. – Название с экрана.
10. Хруслінська І., Тима П. Діалоги порозуміння. Українсько-єврейські взаємини. / І. Хруслінська, П. Тима – К.: Дух і літера, Центр «Ткума». – 2011.
11. Штальцер А. Єврейський Відень. / А. Штальцер – К. : Інститут Юдаїки, 2002.
12. Эпштейн А. Войны и дипломатия. Арабо-израильский конфликт в 20 веке / А. Эпштейн. – К.: Дух і Літера, 2003.
13. Юрис Л. Исход / Л. Юрис. – М.: Текст, 1994.

До теми 9. Уроки Голокосту

1. Армянский вопрос и геноцид армян. Библиография на русском языке (1998-2007 гг.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.armin.am/images/menus/484/%D0%95mma%20Babayan.pdf.pdf>. – Название с экрана.
2. Барсегов Ю.Г. Геноцид армян. Ответственность Турции и обязательства мирового сообщества: Документы и комментарий. / Ю.Г. Барсегов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.genocide.ru/lib/barseghov/responsibility/index.htm>. – Название с экрана.
3. Бауер Є. Голокост у світовому та європейському контексті / Є. Бауер // Проблеми історії Голокосту: науковий журнал. – Дніпропетровськ: Центр «Ткума», ПП Ліра ЛТД, 2007. – Вип. 4.
4. Грицак Я. Незрозумілий Голокост. Голокост попросту. Голокост і Голодомор: виклики колективній пам'яті / Я. Грицак // Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Стара історія на новий лад. Історичні есеї / Я. Грицак. – К.: Критика, 2011.
5. Гутман И., Шацкер Х. Катастрофа и ее значение / И. Гутман, Х. Шацкер. – Иерусалим: Библиотека Алия, 1990.
6. Ги Мун П. Послание по поводу Международного дня памяти жертв Холокоста (29 января 2009 г.) / П. Ги Мун [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/sg/messages/2009/holocaustremembrance09.shtml>. – Название с экрана.
7. Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні: Колективна монографія / За ред. Л. О. Зашкільняка. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009.
8. Костелянец С.В. Социально-политические и гуманитарные аспекты конфликта в суданском регионе Дарфур / С.В. Костелянец [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.inafran.ru/sites/default/files/page_file/autoreferat_kosteljanec.pdf. – Название с экрана.
9. Маляр И. Антисемитизм через века и страны / И. Маляр. – Бейт лохамей ха-геттаот, 1995.
10. Поза межами розуміння: богослови та філософи про Голокост / За ред. Дж. К. Рота і М. Беренбаума. – Вид. друге. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2009.
11. Програма по изучению геноцида в Камбодже: Yale University [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://yale.edu/cgp/russian/>. – Название с экрана.
12. Сребреница. История и загадки трагедии // Эхо планеты. – № 31 (902). – 29 июля – 4 августа 2005.
13. Характер та тенденції розвитку міжнаціональних відносин у сучасній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.vn.ua/book/ukrzn0/177.html>. – Назва з екрану.
14. Щупак І.Я. Суб'єктивне бачення всесвітньої історії / І.Я. Щупак // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання: Науково-методичний журнал. – 2012. – №9. – С. 3 – 5.
15. Щупак І.Я. Історія Голокосту у шкільних підручниках Польщі, Росії та України / І.Я. Щупак // Сучасні дискусії про Другу світову війну: Зб. наук. статей та виступів українських і зарубіжних істориків (наукове видання) / Упорядкування та редактування матеріалів: Я. Грицак, П. Кендзьор, С. Турканик. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – С. 196 – 207.
16. Щупак І.Я. Національний наратив, підручник і викладання історії в школі / І.Я. Щупак // Підручник з історії: проблеми толерантності: метод. посіб. для авторів та редакторів видавництв / Г. В. Касьянов, П. Б. Полянський, І.Б. Гирич та ін. – Чернівці: Букрек, 2012. – С. 8 – 24 (співавтор П.Б. Полянський).
17. Щупак І.Я. Єврейська тематика у підручниках з історії: проблеми і можливості у контексті толерантності / І.Я. Щупак // Підручник з історії: проблеми толерантності: метод. посіб. для авторів та редакторів видавництв / Г.В. Касьянов, П.Б. Полянський, І.Б. Гирич та ін. – Чернівці: Букрек, 2012. – С. 74-102.
18. Югославия в XX веке: очерки политической истории / К.В. Никифоров (отв. ред.), А.И. Филимонова, А.Л. Шемякин и др. – М.: Индрек, 2011.

Навчальне видання

Ігор Якович Щупак

«ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ:

**Програма факультативного курсу / елективного курсу / курсу за вибором
для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів»**

Друге видання

Українською мовою

Редактори: А. Медведовська, С. Піддубна, Д. Шаталов
Верстка: О. Сандул

Друк офсетний. Формат 60x84/16
Умовн. друк. арк. 8. Наклад 1000 прим.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Зам. № 407

Підписано до друку 20.02.2015

ВБФ «НПЦ єврейської історії та культури
«Ткума» («Відродження»))»
Свідоцтво про державну реєстрацію БО №000503

Видавництво і друкарня «Ліра»
49038, м. Дніпропетровськ, пл. Десантників, 1
Свідоцтво про внесення до Держреєстру
ДК №188 від 19.09.2000